

Studijos ir socialinis teisingumas

ROMAS LAZUTKA

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: lazutka@ktl.mii.lt

JEKATERINA NAVICKĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: j.navicke@yahoo.com

Šis straipsnis yra vienas iš nedaugelio bandymų įvertinti kai kuriuos studijų socialinio teisingumo aspektus Lietuvoje. Pirmoje straipsnio dalyje šie aspektai apžvelgiami iš politinės filosofijos ir sociologijos teorijų perspektyvų. Antroje dalyje pateikiami empirinio tyrimo, kurio metu buvo vertinamas Lietuvos aukštojo mokslo sistemos teisingumas studijų prieinamumo ir naudos pasiskirstymo po studijų aspektais, rezultatai. Naudojantis namų ūkių biudžetų tyrimo duomenimis, apskaičiuotas studijų socialinio teisingumo indeksas. Juo nustatyta, kad svarbiausios kliūtys, siekiant aukštojo išsilavinimo, yra neįgalumas ir kitų asmenų (paprastai tėvų) menkas išsilavinimas. Jaunuoliai iš skurdžių namų ūkių turi mažesnes galimybes studijuoti. Tyrimas atskleidė ir tai, kad studijų teikiama nauda netolygiai pasiskirsto tarp vyrų ir moterų.

Raktažodžiai: aukštasis mokslas, lygios galimybės, socialinis teisingumas, studijų prieinamumas

ĮVADAS

Socialinis teisingumas yra natūralus visų demokratiškos visuomenės siekis, išliekantis vienintelę ilgalaikę taikos išsaugojimo bei plėtros, taip pat tolerancijos ir harmonijos pasaulyje garantija (Zajda et al. 2006: 7). Teisingumo tema aukštajame moksle darosi vis aktualesnė dėl kelių priežasčių. Pirmą, vis dar vyrauja įsitikinimas, kad valstybė privalo visiems piliečiams suteikti aukštojo mokslo galimybę, tačiau, augant studentų skaičiui ir esant ribotiems ištekliams, sunku tai užtikrinti. Antra, plintant studentų įmokoms už studijas, kyla klausimas dėl jų teisingumo. Trečia, aktualus studijų naudos darbo rinkoje pasiskirstymas, kai dėl studijų masiškumo didėja konkurencija ir net išsilavinusių žmonių nedarbas. Socialinio teisingumo sampratos kontroversiškumas lemia, jog nėra ir artimiausiu metu vargu ar atsiras vienintelis socialinio teisingumo principo apibrėžimas, priimtinas visuose kontekstuose (Oduaran 2006). Šiame straipsnyje pirmiausia ir apžvelgsime diskusinius socialinio teisingumo klausimus iš politinės filosofijos bei sociologijos perspektyvų, o vėliau įvertinsime Lietuvos aukštojo mokslo sistemos teisingumą studijų prieinamumo ir naudos pasiskirstymo po studijų aspektais.

TEORINIAI STUDIJŲ SOCIALINIO TEISINGUMO ASPEKTAI

Dažniausiai teisingumo teorijos nėra tiesiogiai nukreiptos į švietimo sritį, jos apima pamatinius klausimus, t. y. aprašo idealios, teisingumo principais besiremiančios valstybės modelį, argumentų seką, paaiškinančią, kodėl tokia valstybė yra teisinga, ir teorijos taikymo lauką (Meuret 2001).

Pagal libertarią sampratą, kuri yra kilusi iš XIX a. „senojo liberalizmo“ tradicijos, valstybės kišimasis į žmonių gyvenimą, išskyrus nedideles išimtis, yra moraliai klaidingas ir ekonomiškai

neefektyvus (Nozick 1981). Socialinio teisingumo vaikymasis yra ne tik nevaisingas, bet ir žalingas, nes gali pažeisti individualią laisvę (Hayek 1991). Švietimo sistemoje, kaip ir kitose srityse, pakaktų vien tik užtikrinti formalią galimybių lygybę, kai niekas negali būti atskirtas nuo švietimo sistemos dėl su šia sistema nesusijusių veiksnių (pvz., rasės, religijos ir pan.).

Vis dėlto dažnai vien formalus teisingumas nepakanka. Juk patys įstatymai gali būti neteisingi. Kita vertus, ne visi vienodai gali pasinaudoti tuo pačiu įstatymu. Todėl dėmesys krypta į materialųjį teisingumą, kuris suprantamas kaip teisingas dalyvavimo visuomenės kooperacijoje naštos bei naudos paskirstymas ir dar yra vadinamas paskirstomuoju, arba socialiniu, teisingumu (Barry 2002). Aukštojo mokslo srityje našta pasireiškia mokesčiais valstybei arba studentų įmokomis, skirtomis išlaikyti aukštojo mokslo institucijas, o nauda – galimybėmis įgyti profesiją, labiausiai vertinamas kvalifikacijos ir atitinkamai užimti labiau geidžiamas profesines vietas visuomenėje. Toliau apžvelgsime politinės filosofijos ir sociologijos teorijas, siūlančias skirtingas socialiai teisingo naudos ir naštos paskirstymo sampratas, ir aptarsime jų pritaikymo galimybes švietimo srityje.

Utilitaristai pripažįsta, kad įgimti gabumai yra skirtingi ir jų reikia paisyti, kad švietimas atneštų visuomenei daugiau naudos negu kaštų (Meuret 2001). Siekiant efektyviai panaudoti ribotus išteklius, daugiausia jų reikėtų investuoti į pačius gabiausius studentus. Socialiai neteisinga, jeigu studijų prieinamumas ribojamas pakankamai gabiems, bet dėl kitų požymių (lyties, socialinės kilmės, šeimyninio statuso ir pan.) diskriminuojamiems asmenims.

Nuostatą, kad daugiau švietimo išteklių nusipelno studentai, kurie pasiekia geresnių mokymosi rezultatų, palaiko ir meritokratinio požiūrio šalininkai. Pažangumą ir gerus mokymosi rezultatus jie priskiria ne tiek prigimtiniais asmens gabumams, talentams ar palankiai aplinkai, kiek įdėtam darbui, pastangoms bei tinkamoms nuostatoms (Meuret 2001).

Nepaisant tokių argumentų, nuopelnais bei gabumais paremtas paskirstymas švietimo srityje yra kritikuojamas dėl to, kad gabumai ir gebėjimas studijuoti gali būti ne tik įgimti, bet ir įgyti. Švietimo sociologijoje žinoma socialinės, arba kultūrinės, reprodukcijos teorija pabrėžia struktūrinių ir kultūrinių veiksnių poveikį gebėjimui mokytis (Bourdieu, Passeron 1990). Bourdieu išplėtotą kultūrinio kapitalo teorija padeda atskleisti tokių švietimo nelygybės rodiklių kaip tėvų išsilavinimo ir kultūrinio vartojimo ryšį su mokinių mokymosi trajektorija.

Utilitaristiniam ir meritokratiniam požiūriui yra priešpriešinamas kompensavimo principas, t. y. nuostata, jog, siekiant lygybės ir lygių galimybių užtikrinimo, būtina daugiau dėmesio skirti menkesnių įgimtų gabumų asmenims bei gimusiems mažiau privilegijuotose socialiniuose sluoksniuose (Meuret 2001). Taip yra siekiama kompensuoti jiems kilmės bei gamtos padarytą skriaudą ir padidinti lygybę tarp žmonių.

Sociologinė metodologinio individualizmo prieiga į analizės centrą stato asmenį kaip mąstantį ir racionalų veikėją, kurio pasirinkimus veikia, bet visiškai nenulemia socialiniai apribojimai. Prancūzų sociologas Raymondas Boudonas (žr. Benadusi 2001) studento karjerą konceptualizuoja priimamų sprendimų seka, kai socialiniai veikėjai lygina kaštus, naudą ir riziką, susijusią su kiekvienu galimu pasirinkimu: likti mokykloje ar ją mesti, pasirinkti vieną ar kitą mokymosi programą, mokytis intensyviau ar ne. Ar asmuo rinksis studijas, ar ne, priklauso ir nuo to, kokios naudos – ekonominės, socialinės, kultūrinės ir kt. – jis gali tikėtis po studijų. Taigi labai svarbu, ar yra galimybė pagerinti savo padėtį studijų dėka ir koku mastu tai įmanoma konkrečioje visuomenėje ir konkrečiu laikotarpiu.

Bene žinomiausias šių laikų teisingumo teoretikas Rawlsas bandė sujungti laisvės, lygybės ir efektyvumo principus (Rawls 1971). Pagal jį, lygiateisio bendradarbiavimo sąlygos turėtų būti naudingos visiems žmonėms nepriklausomai nuo jų gerovės suvokimo. J. Rawlsas

teisingumą įsivaizdavo kaip situaciją, kai sprendimai dėl pagrindinių visuomenės bei institucinių taisyklių yra priimami sąmoningai, bet po „nežinomybės skraiste“, tai yra nežinant tokių faktų apie save (socialinio statuso, prigimtinio pranašumo, galios pozicijos), kurie trukdytų priimti nešališkus bei teisingus sprendimus. Kadangi tokioje situacijoje atsidūrę žmonės bandytų maksimizuoti savo naudą tuo atveju, jei pasirodytų, jog jie yra tarp nuskriaustųjų, jie galėtų sutarti tik dėl trijų pagrindinių principų:

- 1) kiekvienas asmuo turi turėti lygią teisę į plačiausią pamatinę laisvę, suderinamą su atitinkama kitų laisve;
- 2) socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti taip sutvarkoma, kad:
 - a) nelygybė atneštų didžiausią naudą labiausiai nuskriaustiems visuomenės nariams;
 - b) remiantis teisinga galimybių lygybe, visiems būtų užtikrintas laisvas priėjimas prie visų postų bei profesinių pozicijų.

Pirmasis principas yra laikomas prioritetiniu – taigi turtingųjų laisvės negali būti paaukotos vardan resursų perskirstymo mažiau privilegijuotiems sluoksniams. Prigimtiniai pranašumai (gabumai, talentai, turtas, galia) yra laikomi atsitiktiniais ir teisingais su išlyga, kad yra panaudojami visų labui. Dėl šių apribojimų išlaikyti pusiausvyrą tarp trijų minėtų principų realiai yra labai sudėtinga. Studijų srityje kyla nemažai ginčų laviruojant tarp besimokančiųjų lygių galimybių užtikrinimo ir jų skirtingo siekių realizavimo potencialo. Prieštaravimai kyla ir dėl to, jog aukštesnių socialinių sluoksnių atstovai dažniausiai nėra pasiruošę atsisakyti dalies savo privilegijų ar jiems skirtų resursų dėl mažiau galimybių turinčiųjų naudos.

Tikslinga paminėti ir M. Walzerį, kuris problemišku laikė ne nelygų resursų paskirstymą, bet dominavimą, nes kiekvienoje situacijoje atsiranda nelygybių, kurių naikinimas sukelia naujas nelygybes tarp galių turinčios ir neturinčios pusių (žr. Meuret 2001). Teisingumo vardan jokia visuomeninė gėrybė neturi būti panaudojama kaip dominavimo priemonė. Prielaidą dominavimui sudaro įvairios privilegijos, kurios leidžia įsigyti daugiau turto, galios ar išsilavinimo. „Paprasta lygybė“, kai visi turi po lygiai privilegijų bei gėrybių, yra neįmanoma. Taigi yra siekiama „kompleksinės lygybės“ – situacijos, kai privilegijos ir gėrybės yra tarpusavyje nepriklausomos, pvz., negalima už pinigus nusipirkti išsilavinimo. Remiantis nepriklausomomis gėrybėmis, mokslas turi būti nemokamas. Tačiau to nepakanka. Paradoksas, kad kuo geriau užtikrinama paprastoji lygybė pradinio mokymosi etapu, tuo labiau padidėja konkurencija stojant į prestižinių profesijų studijas. Kai didėja konkurencija, galią bei privilegijas turintis asmenys yra linkę mobilizuoti savo resursus, kad užtikrintų tolesnį išsilavinimą savo vaikams. Vienas iš galimų sprendimų – atskirti profesinį diplomą nuo būsimų turtų ir galios, t. y. sumažinti mokyklų vaidmenį socialinės reprodukcijos procese. Argumentuojama, kad šalyse, kurios pasižymi didesne lygybe, ryšys tarp gauto diplomo ir profesinės padėties yra silpnesnis. Atitinkamai mažesne lygybe pasižyminčiose šalyse profesijos prestižas (ir dažnai aukšta išsilavinimo kaina) yra tiesiogiai susijęs su tolesne profesine sėkme, turtais ir galia.

STUDIJŲ SOCIALINIO TEISINGUMO LIETUVOJE EMPIRINIS TYRIMAS

TYRIMO TIKSLAS, METODIKA. Šiame straipsnyje apsiribojama dviem studijų socialinio teisingumo aspektais, kuriuos galime įvertinti empiriniais duomenimis: studijų prieinamumu ir studijų naudos pasiskirstymu tarp lyčių. Pirmasis yra susijęs su studijų sistemos atvirumu ir asmenų lygiomis galimybėmis patekti į studijų sistemą. Antrasis – su studijų sistemos išoriniais padariniais, su lygiomis galimybėmis pasinaudoti studijų rezultatais. Abiem atvejais remsimės daugelio teisingumo teorijų pripažįstama vertybe, kad studijų srityje asmenys neturėtų būti

diskriminuojami dėl individualių savybių, nuo kurių jie negali išsivaduoti, t. y. lyties, amžiaus, socialinės kilmės ir pan.

Visi skaičiavimai atlikti remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės 2008 m. Namų ūkių biudžetų tyrimo (toliau – NŪBT) duomenimis. NŪBT duomenų bazė buvo pasirinkta kaip reprezentatyvi ir pateikianti socialinio teisingumo analizei svarbius duomenis (ypač apie pajamas). Vis dėlto ši duomenų bazė turi apribojimų: respondentų šeimos narių, kurie gyvena atskirai ir todėl nepriklauso tam pačiam namų ūkiui, duomenys yra neprieinami. Kadangi studentai dažnai gyvena atskirai nuo tėvų, tai apsunkina socialinės kilmės įtakos dalyvaujant ir gaunant naudą iš aukštojo mokslo sistemos analizę. NŪBT duomenų bazėje trūksta ir duomenų apie pasirinktas studijų programas ar pažangumo rodiklius. Dėl šios priežasties negalime išskirti socialinio teisingumo rodiklių, susijusių su prestižinių aukštųjų mokyklų ar programų prieinamumu. Šioje srityje būtų naudinga atlikti tolesnius tyrimus.

TYRIMO REZULTATAI: SOCIALINIS TEISINGUMAS AUKŠTOJO MOKSLO PRIEINAMUMO POŽIŪRIU. Siekiant įvertinti studijų prieinamumą buvo apskaičiuotas aukštojo mokslo prieinamumo indeksas, kuriuo nustatoma, kiek dalyvavimą aukštojo mokslo sistemoje lemia asmens priklausymas tam tikrai socialinei grupei. Apskaičiuojant indeksą, kintamųjų ryšiai ir svoriai nustatomi pagal logistinės regresijos modelį.

Priklausomu kintamuoju logistinės regresijos modelyje buvo laikomas studijavimas aukštojoje mokykloje. Iš 1 138 19–24 metų asmenų, patekusių į 2008 m. NŪBT imtį, studijavo 48,1 %. Prie jų buvo prijungti ir 19–24 metų amžiaus asmenys, jau turintys aukštojo mokslo diplomą (tokių į imtį pateko 7,6 %). Taigi iš viso apie 55,7 % į imtį patekusių 19–24 metų asmenų buvo priskirti studijuojančiųjų grupei.

Apskaičiuojant aukštojo mokslo prieinamumo indeksą buvo panaudoti NŪBT duomenų bazės nepriklausomi kintamieji, kurie pasirodė statistiškai reikšmingi vertinant studijų prieinamumą socialinio teisingumo požiūriu: lytis, pajamos¹, asmens neįgalumas, išlaikomi nepilnamečiai, kitų asmenų su aukštojo išsilavinimu buvimas namų ūkyje.

1 lentelė. Aukštojo mokslo prieinamumo veiksnių koeficientai ir svoriai pagal reikšmingumą

Nepriklausomas kintamasis	Referentinė grupė	B koeficientas	Svoris
Lytis	Moteris	1,07	18,39
Pajamos	Neskursta	0,59	10,14
Neįgalumas	Neturi negalios	1,85	31,71
Nepilnamečių skaičius namų ūkyje	Nėra arba yra tik vienas nepilnametis	0,51	8,80
Namų ūkyje yra kitų asmenų su aukštojo išsilavinimu	Yra	1,80	30,95
	Iš viso:	5,82	100,00

Pirmoje lentelėje pateiktų koeficientų ir atitinkamų svorio kiekybinių reikšmių skirtumai atspindi kiekvieno nepriklausomo kintamojo reikšmingumą priklausomam kintamajam: didesnė kiekybinė B koeficiento išraiška rodo didesnę kintamojo reikšmingumą. Lentelėje

¹ Prie skurstančiųjų buvo priskiriami asmenys iš namų ūkių, kuriuose vienam asmeniui tenkančios pajamos yra žemesnės už santykinio skurdo ribą (60 % gyventojų pajamų medianos).

matyti, kad reikšmingiausi studijų prieinamumui yra negalios ir gyvenimo namų ūkyje, kuriame nėra kitų asmenų su aukštoju išsilavinimu, veiksniai. Taigi reikėtų skirti daugiau dėmesio kompensavimo principo įgyvendinimui Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje: sudaryti geresnes sąlygas studijuoti negalią turintiems asmenims bei didinti jaunų žmonių, kurių šeimos nariai neturi aukštojo išsilavinimo, motyvaciją ir galimybes siekti aukštojo mokslo.

Vis dėlto būtų neteisinga individų ir atskirų socialinių grupių prieinamumo prie aukštojo mokslo galimybes vertinti pagal vieną kriterijų. Skaičiuojant bendrą indeksą, 1-oje lentelėje pateikti svoriai yra priskiriami atitinkamiems nepriklausomiems kintamiesiems, apskaičiuojama vidutinė jų reikšmė populiacijoje ir tarp grupių. Aukštojo mokslo prieinamumo indekso reikšmė 2008 m. yra 66,94². Šis rodiklis rodo studijų prieinamumo lygį, o jo reikšmė įgauna prasmę lyginant ją su kitų metų reikšmėmis arba su kitų šalių atitinkamais indeksais.

Kiek asmens socialinės charakteristikos yra nepalankios galimybėms patekti į studijų sistemą, galima įvertinti palyginus indekso vidutinę vertę su indekso reikšmėmis atskirose studijuojančiųjų grupėse (žr. 2 lentelę). Socialinių grupių, kurių nariai turi nepalankius studijų prieinamumui požymius, indekso reikšmės yra mažesnės už vidutinę, o tuo požūriu pranašesnių grupių – didesnės.

2 lentelė. Aukštojo mokslo prieinamumo indekso reikšmės skirtingose grupėse 2008 m.

Dimensijos	Grupės	Indekso reikšmė
Lytis	Moteris	75,90
	Vyras	58,15
Pajamos	Neskursta	69,86
	Skursta	51,68
Nepilnamečių skaičius namų ūkyje	Nėra arba vienas	68,16
	Du ir daugiau	52,30
Namų ūkyje yra kitų asmenų su aukštoju išsilavinimu	Yra	89,25
	Nėra	56,53
Neįgalumas	Neturi negalios	67,43
	Turi negalią	24,09

Kaip matome 2-oje lentelėje, mažiausia indekso reikšmė tenka jaunuoliams su negalia. Tai, kad negalia yra pats reikšmingiausias veiksnys, ribojantis galimybes studijuoti, matėme ir 1-oje lentelėje. Daug mažesnę galimybę studijuoti turi ir asmenys iš skurstančių namų ūkių (indekso reikšmė 51,68). Įdomu tai, jog 1-oje lentelėje pateikti nepriklausomų kintamųjų svoriai rodo pakankamai žemą pajamų reikšmingumą studijų prieinamumui. Sujungus visus nepriklausomus kintamuosius ir jų svorius, paaiškėjo, kad skurstančiųjų grupės tikimybė studijuoti yra mažiausia po neįgalųjų grupės. Galima daryti prielaidą, kad tam turėjo įtakos kitos nepalankios charakteristikos, vyraujančios skurstančiųjų grupėje: didesnis nei kituose namų ūkiuose nepilnamečių skaičius, žemesnis tokių namų ūkių narių išsilavinimas, skurdesni namų ūkiai, kuriuose yra neįgalųjų. Taigi švietimo politikoje būtina didinti vaikų iš skurstančių šeimų galimybes studijuoti.

² Maksimali indekso reikšmė (100) reikštų, kad visi 19–24 metų asmenys turi vienodas galimybes dalyvauti aukštojo mokslo sistemoje.

Didžiausios indekso reikšmės yra tų, kurie gyvena su kitais aukštąjį išsilavinimą turinčiais namų ūkių nariais. Didelis šios grupės atotrūkis nuo vidurkio patvirtina teorinėje dalyje minėtą argumentą, jog noras ir galimybės siekti aukštojo mokslo yra nulemtas socialinės kilmės ir šeiminio aplinkybių. Indekso reikšmė ženkliai sumažėja (nuo 89 iki 56), jei namų ūkyje, kuriame gyvena asmuo, nėra kitų asmenų su aukštojo išsilavinimu. Tai rodo, kad Lietuvoje aukštojo mokslo sistema nėra svetinga mažiau išsilavinusių tėvų vaikams.

Taip pat galime pastebėti, jog aukštojo mokslo prieinamumo indekso reikšmė tarp vaikų yra beveik 18 % žemesnė nei tarp merginų. Siekiant išlyginti galimybių skirtumus tarp vyrų ir moterų, reikėtų daugiau dėmesio skirti berniukų mokymosi pažangumo didinimui mokyklose ir jų profesiniam orientavimui į aukštąjį mokslą.

TYRIMO REZULTATAI: SOCIALINIS TEISINGUMAS ĮGYTO AUKŠTOJO IŠSILAVINIMO NAUDOS PASISKIRSTYMO POŽIŪRIU. Kaip buvo minėta teorinėje dalyje, sprendimas studijuoti priklauso ir nuo to, kokios naudos – ekonominės, socialinės, kultūrinės ir kt. – asmuo gali tikėtis po studijų. Netolygus studijų naudos pasiskirstymas gali būti laikomas socialiai neteisingu, jei nevienoda nauda tenka vienodą išsilavinimą įgijusiems asmenims. Šiame straipsnyje pateiksime naudos pasiskirstymo tarp aukštąjį universitetinį išsilavinimą įgijusių vyrų ir moterų analizę.

Su aukštojo išsilavinimu susijusios naudos pasiskirstymas analizuojamas tarp 25–35 metų amžiaus asmenų, t. y. tų, kurie studijavo ir profesinę veiklą pradėjo jau nepriklausomoje Lietuvoje. NŪBT duomenimis, šioje amžiaus grupėje 28,9 % asmenų yra įgiję aukštąjį universitetinį išsilavinimą (turi bakalauro arba magistro laipsnį)³.

Analizuojant aukštojo išsilavinimo teikiamą naudą, iš NŪBT duomenų bazės buvo išskirti nepriklausomi kintamieji, atspindintys asmens šeiminių statusą, ekonominę padėtį, gyvenamąją vietą (žr. 3 lentelę). Žinoma, visų šių charakteristikų pasiskirstymas priklauso ne vien nuo aukštojo mokslo sistemos, bet ir nuo daugelio kitų veiksnių. Vis dėlto minėtų charakteristikų analizė parodys, kaip vienodo išsilavinimo vyrai ir moterys gali pasinaudoti aukštojo išsilavinimo teikiama nauda šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje.

3 lentelė. Aukštojo universitetinio išsilavinimo naudos pasiskirstymas tarp 25–35 m. asmenų pagal lytį

	Moterys	Vyrai	Charakteristikų santykis tarp moterų ir vyrų
Šimtui 25–35 m. amžiaus asmenų tenka:			
Vedusių / ištekėjusių arba neregistruotoje santuokoje gyvenančių asmenų	72,50	66,54	1,09
Asmenų, kurie yra laikomi namų ūkio galva	26,55	66,82	0,40
Nuolatinį darbą turinčių asmenų	92,75	94,67	0,98
Mieste gyvenančių asmenų	90,15	92,23	0,98
Neskurstančių asmenų	97,09	97,99	0,99
Vidutinės individualios pajamos iš samdomo darbo, verslo ar individualios veiklos (Lt)	1589,56	2162,90	0,73
Vidutinis vaikų iki 18 m. skaičius namų ūkyje, kuriam priklauso asmuo	0,75	0,51	1,47

³ 2008 m. į NŪBT imtį iš viso pateko 1 456 šios amžiaus grupės asmenų.

Trečioje lentelėje matome, kad dauguma rodiklių išsilavinusių moterų ir vyrų grupėse yra labai panašūs. Tik labai nedaug vyrai lenkia moteris pagal nuolatinio darbo turėjimo, gyvenimo mieste, priklausymo neskurstantiems namų ūkiams rodiklius. Statistiškai reikšmingai moterys atsilieka pagal gaunamas pajamas: 25–35 m. aukštąjį išsilavinimą turinčios moterys vidutiniškai uždirba tik apie 74 % pajamų, palyginus su vyrais. Taigi moterys, investuodamos savo laiką ir išteklius į aukštąjį mokslą, negali tikėtis tokios pat ekonominės grąžos. Tai gali būti laikoma socialiniu neteisingumu. Tai nereiškia, kad pagrindinė šios nelygybės priežastis yra studijų sistemoje. Mūsų nustatytas neteisingumas tik patvirtina: jeigu moterų vidutinis darbo užmokestis šalyje mažesnis už vyrų, studijų sistema tos nelygybės neįveikia.

Skirtumus taip pat galima įžvelgti analizuojant šeiminių moterų ir vyrų padėtį. Moterys daug rečiau nei vyrai yra laikomos namų ūkių galva. Moterų, laikomų namų ūkio galva, yra net apie 40 % mažiau negu vyrų. Buvimas namų ūkio galva iš dalies atspindi galios santykius šeimoje ir gali būti laikomas privalumu.

Moterų padėtis yra kiek palankesnė nei vyrų partnerio turėjimo atžvilgiu: 72,5 % moterų su aukštuoju universitetiniu išsilavinimu gyvena su sutuoktiniu ar neregistruotu partneriu, palyginus su 66,54 % vyrų. Namų ūkiuose, kuriems priklauso išsilavinusios moterys, yra daugiau vaikų. Tačiau šiems skirtumams gali daryti įtaką ir kiti reikšmingi veiksniai, todėl reikalingi tolesni tyrimai.

IŠVADOS

Tyrimo metu buvo bandoma įvertinti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos socialinį teisingumą analizuojant studijų prieinamumą ir naudos pasiskirstymo po studijų aspektus. Empiriniai duomenys rodo, jog labiausiai iš tirtų veiksmų studijų prieinamumą mažina negalia ir gyvenimas namų ūkiuose, kuriuose nėra kitų asmenų su aukštuoju išsilavinimu. Pasitvirtino teorinė nuostata, jog noras ir galimybės siekti aukštojo mokslo yra nulemti socialinės kilmės ir šeiminių aplinkybių, šio tyrimo atveju – aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių (dažniausiai tėvų) jaunuolio artimiausioje aplinkoje. Aukštojo mokslo politikoje reikėtų skirti daugiau dėmesio kompensavimo principo įgyvendinimui: sudaryti geresnes sąlygas studijuoti negalią turintiems asmenims, taip pat didinti jaunų žmonių, kurių šeimos nariai neturi aukštojo išsilavinimo, motyvaciją ir galimybes siekti aukštojo mokslo.

Daug mažesnes nei vidutines galimybes studijuoti turi asmenys iš skurstančių namų ūkių. Nors skurdžios pajamos nėra labai reikšmingas veiksnys siekiant išsilavinimo, kitos skurstančiųjų grupės aplinkybės (didesnis nei kituose namų ūkiuose nepilnamečių skaičius, žemesnis tokių namų ūkių narių išsilavinimas, neįgaliųjų buvimas namų ūkyje) sukuria kliūtis studijoms. Plintančios įmokos už studijas gali lemti, jog šeimos pajamos taps dar didesne kliūtimi siekiant aukštojo išsilavinimo.

Naudos pasiskirstymo tarp lyčių analizė rodo, kad moterims ir vyrams aukštasis universitetinis išsilavinimas teikia nevienodą naudą. Egzistuoja dideli pajamų ir vadovavimo namų ūkiui skirtumai tarp vienodai išsilavinusių 25–35 m. vyrų ir moterų, kurie gali būti laikomi socialiai neteisingais. Tai nereiškia, kad pagrindinė šios nelygybės priežastis yra studijų sistemoje, kita vertus, studijų sistema nepajėgia įveikti šalyje nusistovėjusios pajamų nelygybės tarp lyčių.

Šis straipsnis apima tik kai kurias socialiniam teisingumui reikšmingas dimensijas. Tolesni socialinio teisingumo aukštajame moksle tyrimai galėtų būti nukreipti į naudos pasiskirstymo skirtumus tarp aukštąjį universitetinį išsilavinimą įgijusių žmonių, kilusių iš skirtingų socialinių sluoksnių. Socialinio teisingumo požiūriu taip pat būtų svarbu įvertinti prestižinėmis laikomų aukštųjų mokyklų ir programų prieinamumą skirtingoms socialinėms grupėms.

Literatūra

1. Barry, B. 2002. *Teisingumo teorijos: socialinio teisingumo traktatas*. T. 1. Vilnius: Eugrimas.
2. Benadusi, L. 2001. "Equity and education. A critical review of sociological research and thought", in *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*, eds. W. Hutmacher, D. Cochrane and N. Bottani. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 25–64.
3. Bourdieu, P.; Passeron, J. C. 1990. *Reproduction in Education, Society and Culture*. 2 ed. Sage Publications.
4. Coleman, J. S. 1988. "Social capital in the creation of human capital", *American Journal of Sociology* Supplement: 95–120.
5. Hayek, F. A. 1991. *Kelias į vergovę*. Vilnius: Mintis.
6. Meuret, D. 2001. "School equity as a matter of justice", in *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*, eds. W. Hutmacher, D. Cochrane and N. Bottani. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
7. Nozick, R. 1981. *Philosophical Explanations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Oduaran, A. B. 2006. "Conceptualizing the widening of access to education as social justice", in *Widening Access to Education as Social Justice: Essays in Honor of Michael Omolewa*, eds. A. B. Oduaran and H. S. Bhola. Dordrecht: Springer, 69–82.
9. Parsons, T. 1937. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
10. Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
11. Zajda, J.; Majhanovich, S.; Rust, V. D. 2006. "Education and social justice: issues of liberty and equality in the global culture", in *Education and Social Justice*, eds. J. Zajda, S. Majhanovich, V. D. Rust. Dordrecht: Springer: 1–13.

ROMAS LAZUTKA, JEKATERINA NAVICKĖ

Higher education and social justice

Summary

This article is one of the few attempts to assess some of the social justice aspects of higher education in Lithuania. The first part provides an analysis of social justice in higher education from the perspective of political philosophy and sociological theories. Results of an empirical study on the access to and distribution of higher education benefits are presented in the second part of the article. An index of social justice in higher education is constructed using the Lithuanian Household Budget Survey database. Significant for access to higher education have proved to be the factors of disability and living in households where there are no other persons (usually parents) with higher education. Opportunities to access higher education are lower for young people from poor households. The research has showed that the benefits of higher education are unequally distributed among equally educated women and men.

Key words: higher education, equal possibilities, social justice, accessibility of studies